

המרכז הבינתחומי הרצליה
בית ספר לאודר לממשל, דיפלומטיה ואסטרטגיה
המכון למדיניות ואסטרטגיה

מדיניות לאומית לקידום המצוינות בחינוך

- נייר עמדה -

הוכן על ידי ועדת היגוי
העמותה למצוינות בחינוך

מוגש לכנס הרצליה השביעי

ב' – ה' שבט תשס"ז

21 - 24 בינואר 2007

כנס הרצליה השביעי – חברי ועדת ההיגוי, מעצבי נייר העמדה

1. מר מרידור דן – יו"ר ועדת ההיגוי, שר האוצר ושר המשפטים לשעבר, חבר הנהלת העמותה למצוינות בחינוך.
2. פרופ' ארד עוזי – המרכז הבינתחומי הרצליה, מייסד וראש המכון למדיניות ואסטרטגיה, מייסד ויו"ר סדרת כנסי הרצליה על מאזן החוסן והביטחון הלאומי.
3. מר אשר בוב – העמותה למצוינות בחינוך, יושב ראש הוועד המנהל, נשיא AIPAC לשעבר.
4. מר אריאלי חזקי – מנכ"ל העמותה למצוינות בחינוך.
5. ד"ר אופק אברהם – מכון אופק לניהול ומחקר בע"מ, עורך נייר העמדה.
6. בודינגר הרצל – אלוף (מיל.) מפקד ח"א לשעבר, מנכ"ל רד"א, יו"ר צוות חינוך ועדת א.ל.ה.
7. פרופ' בן פרץ מרים – אוניברסיטת חיפה ביה"ס לחינוך, פרופ' אמריטוס, כלת פרס ישראל 2006.
8. מר ברקת ניר – מנכ"ל חברת BRM Capital, חבר מועצת העיר ירושלים.
9. הרב גיסר אברהם – יו"ר המועצה הציבורית לחינוך ממלכתי-דתי במשרד החינוך, ראש צוות ממ"ד בתוכנית הליבה במכון ון ליר, רב היישוב עפרה.
10. גב' גרמן יעל – ראש העיר הרצליה, יו"ר ועדת החינוך במרכז השלטון המקומי.
11. גב' כגן ורדה – מנהלת תיכון "אליאנס" ת"א.
12. מר כתרי רון – מנכ"ל בית הספר הריאלי חיפה.
13. ד"ר מנור אהוד – מנהל קרית חינוך דרור.
14. פרופ' ענבר דן – האוניברסיטה העברית ביה"ס לחינוך, פרופ' אמריטוס, יושב ראש פורום לחקר מדיניות החינוך במכון ון ליר בירושלים.
15. מר פסלר דני – מנכ"ל מרכז חינוך ליאו-בק חיפה.
16. מר קיסרי מיקי – מנהל המרכז לטיפוח המצוינות בעמותה למצוינות בחינוך, מרכז ועדת ההגוי ועורך נייר העמדה.
17. גב' רגב אסתר – ראש אגף חינוך, קריית אונו.
18. גב' רוזנברג לאה – סמנכ"לית משרד החינוך ומנהלת המינהל הפדגוגי.
19. הרב פרופ' רוטנברג נפתלי – עמית מחקר בכיר ויו"ר תחום תרבות וזהות יהודית במכון ון ליר בירושלים, רב היישוב הר אדר.
20. גב' רחמל שלומית – מנהלת האגף לתלמידים מחוננים ומצטיינים המינהל הפדגוגי, משרד החינוך.
21. שטרן אלעזר, אלוף – ראש אגף משאבי אנוש, צה"ל.
22. מר שיר ערן – חבר הנהלת העמותה למצוינות בחינוך ומייסד אגודת הבוגרים.
23. פרופ' תדמור זאב – נשיא הטכניון לשעבר, יו"ר מוסד נאמן בטכניון, חבר הנהלת העמותה למצוינות בחינוך.

המסמך משקף את דעתם של הכותבים בלבד.

תוכן עניינים

4	 (1) תקציר
7	 (2) טיפוח מצוינות כיעד לאומי
7	 א. מבוא
12	 ב. המצוינות כחוסן לאומי
14	 ג. היעד הלאומי של מצוינות בחינוך
15	 (3) מחויבות הרשות המקומית והקהילה לתלמידים מצוינים
17	 (4) הדרכים למיסוד טיפוח המצוינות
20	 נספח – ממצאי מחקרים וסקרים

1. תקציר

חוסנה של מדינת ישראל כחוסן של כל המדינות המודרניות, מבוסס על בטחון לאומי, חוסן חברתי וחוסן פוליטי וכלכלי. כיום החוסן הביטחוני נתפס כבסיס קיומי על רקע מיצובה הגיאופוליטי של מדינת ישראל, אך חוסנה של מדינת ישראל אינו מעוגן רק בהיבט החוסן הביטחוני. החברה המודרנית העולמית השכילה להבין שההון האנושי בכל חברה מהווה המסד הדומיננטי לצמיחתה והתפתחותה. ההון האנושי של מדינת ישראל הינו המשאב האיקוני המרכזי העומד לרשותה בהתמודדות עם אתגרים שמציבה בפנינו המאה ה-21. ההווה מזמן לנו שוק עולמי תחרותי מאד שבו הופכת רמת ההשכלה לתנאי חשוב ביותר בניצול יתרונות יחסיים ובהבטחת צמיחה כלכלית ורווחה חברתית. הנחת היסוד של מסמך מדיניות זה הינה שבסיס ההון האנושי מתפתח על התשתית של מערכת החינוך.

ברicht מוחות המצוינות מישראל ונדידת המצוינים במדע, בכלכלה, באמנות וברוח לשדות זרים אמורה להדאיג את קברניטי המדינה לא פחות מהאיום האיראני.

האתוס הישראלי נמצא כיום בתהליכי שינוי - הכוחנות, הרדידות המחשבתית, יוהרת ה"סמך", יהיה בסדר", בצע הכסף פושה כנגד בכל רובדי החברה. אנו חייבים לחזור ולעודד את אתוס המצוינות וההתמדה בלמידה ובהתפתחות האינטלקטואלית. על קברניטי המדינה השרים והמובילים בכלכלה, ברוח ובחברה לרומם את ערך המצוינות ואת המוכנות לתרום למען הכלל. יש ליצור תשתית חברתית וחינוכית אשר תרומם את המצטיינים, תגלה עניין בתלמיד המצטיין ותעודד אותו להמשיך התמדה. עלינו ל"הריע" למצוינות שתקבל ביטוי ברצון לחפש את השלמות, ברצון להתבלט בעשייה החיובית, בשאיפה לבצע את משימותינו בצורה מלאה ומושלמת, במוכנות להתנדב למען החברה.

החברה בישראל חייבת לראות במצוינות ערך חברתי נעלה שיתווה את אורחות חיינו. **מערכת החינוך כמסד לעתיד הדורות הבאים, חייבת לאמץ בראש מעייניה את החינוך למצוינות כתפיסת עולם.**

מניתוח משווה של הקצאת משאבים כלכליים במדינת ישראל בהשוואה למדינות העולם, ישראל משקיעה בחינוך יותר מהממוצע, אך למרות זאת **ישראל נמצאת בתהליך נסיגה משמעותי בהישגים**. מדינת עימות כמו איראן, הנמצאת במגמת עליה עקבית ומתמשכת, צפויה להשיג אותנו כבר בשנים הקרובות אם תמשיך מגמת הירידה הנוכחית אצלנו. בשנות ה-60 היו הישגי מערכת החינוך במקום הראשון במבחני המתמטיקה והמדע ביחס למדינות העולם ואילו כיום ההישגים של מערכת החינוך בישראל נמוכים משמעותית ביחס למדינות העולם. בהשוואה למדינות כמו פינלנד ובריטניה, מדינת ישראל **משקיעה יותר ומקבלת פחות** בהיבט תפוקות החינוך. בריטניה החליטה על ביצוע רפורמה משמעותית בחינוך שבעקבותיה השיגה במבחני 95' את המקום ה-14 בעוד אנחנו "הסתפקנו" במקום ה-23. בריטניה השקיעה בסוף שנות ה-90 במונחי הוצאה לתלמיד, בבתיה"ס היסודיים 20% פחות מישראל ובהוצאה הציבורית הכללית לחינוך כ-40% פחות מאיתנו אך בתפוקות- 5% המצוינים מבין תלמידי בריטניה טובים משלנו ב-10% ואילו 5% החלשים שם טובים מהחלשים אצלנו ב-28%. פירושו שהחלטה על השקעת 5% מהתקציב במצוינים הניבה עליה בתפוקות החינוך לא רק אצל המצוינים, אלא גם בצמצום פערים משמעותי.

הדרישה המתמדת לתוספת תקציב איננה יכולה להיות תחליף לצורך בתכנון הקצאת משאבים מחודשת במערכת החינוך המותאמת לצרכי העשור.

כצורך קיומי של מדינת ישראל וכמחויבות לדורות הבאים מוטלת על הממשל והחברה הישראלית חובה לאומית, לשפר ולבסס את החינוך בישראל תוך טיפוח המצוינות כערך חברתי ועידוד המצוינים מבין התלמידים, אולם חוק החינוך הממלכתי בישראל משנת 2000, אשר בו עיצבה מדינת ישראל את המטרות הלאומיות בחינוך הישראלי, בשונה מהמקובל בחוקים מקבילים במדינות המערב, אין בו כלל אזכור של הצטיינות ומצוינות. אזכור המחויבות לחינוך למצוינות בחוק הינו סממן של חובה ערכית חברתית כשם שראו זאת המחוקקים במדינות מערב שונות. חברה המעודדת את טיפוח המצוינות והמקצה משאבים לקידום תלמידים מצטיינים, תבטיח תשואה הולמת להשקעתה.

מחובתה של מדינת ישראל והחברה הישראלית להציב את ערכי המצוינות בחזית על מנת לאפשר את שגשוגו ההגותי והמדעי של הפוטנציאל הטמון בחברה הישראלית.

על כן ממליצה הועדה על הצעדים הבאים:

- על משרד החינוך לפעול לאיתורם של 10% התלמידים המצטיינים בכל שכבות הגיל ולנהל תוכניות לימוד שיאפשרו צמיחה מתוכם של המצטיינים ביותר. עידוד המצטיינים חייב לקבל ביטוי בתחומי הדעת המדעיים, במקביל לתחומי הרוח, האמנות והספורט.
- יש להשקיע בטיפול ערך המצוינות ולפתח את החתירה למצוינות החל מגיל הגן ועד ללימודים והמחקר במוסדות להשכלה גבוהה. על מערכת החינוך לתמוך בתלמידים המתקשים, אך במקביל חובתה להתמודד עם היכולות של המצטיינים ולתמוך בקידום וטיפוחם. מערכת החינוך צריכה להחליט "שלא מוותרים על אף אחד ולא מוותרים לאף אחד".
- במקביל טיפוח ערכי המצוינות חייב להיעשות על בסיס הפיזור הגיאוגרפי של יישובי ישראל ובהתאמה לרבדים סוציו-אקונומיים.
- יש לקבוע מדדים לסיוע לבתי ספר המטפחים את המצוינות ובולטים בניהול תכניות למודים ייחודיות לתלמידים מצטיינים ובהישגים של תלמידיהם המצטיינים.
- יש להרחיב ולהמשיך לפתח מסלולי הכשרת והעצמת מורים להוראת מצוינים שיכשירו את המתאימים לכך, תוך שימוש במתודולוגיות ושיטות הוראה חדשניות ויצירתיות. יש ליצור סביבה אינטימית יותר בין המורה לבין התלמיד המצטיין. יש לעודד מעורבות הורים בעידוד הישגים לימודיים וטיפוח של מעורבות חברתית ומצוינות ערכית.
- ראוי שמשרד החינוך יקים מועצה ציבורית של המובילים בקידום המצוינות בחינוך, שתפקידה יהיה לתרום לעיצוב מדיניות לאומית לקידום תלמידים מצטיינים ופתוח מתמיד של ערכי המצוינות בחינוך. יש לקבוע קריטריונים לתוכניות של טיפוח תלמידים מצטיינים במדעים, באמנות ובספורט.

- יש לבחון פתוח חלופות לציוני תעודת הבגרות כבסיס לקבלה למוסדות ההשכלה הגבוהה ולהפעיל תוכניות ייחודיות של ארגונים מקצועיים המתמחים במצוינות בחינוך.
- יש חשיבות רבה במסגרת מדיניות של עידוד תלמידים מצטיינים לסייע במימון להשתתפות מצטיינים בתחרויות בינלאומיות ולפתח מנגנונים להבלטת הישגיהם של המצטיינים.

שרידות החברה הישראלית מותנה בהסתגלותה לשינויים. תהליך החינוך הינו תהליך חברתי מתמשך אשר מקיים מערכת יחסי גומלין רחבה בין התלמיד לבין המורה ובינו לבין ביה"ס, בינו לבין משפחתו ובינו לבין גורמי הקהילה שבה הוא גדל. מערכת יחסים זו דורשת השתתפות של כל מעגל השותפים בטיפול ערך המצוינות ובטיפוחם של מצטיינים. החברה על מרכיביה השונים, הנהגת השלטון המקומי, מנהלים במגזר העסקי, אנשי רוח ואמנות חייבים כולם להירתם למעורבות מעשית בטיפוח המצוינות ובעידוד המצטיינים. החברה בכללה חייבת לסייע למערכת החינוך ביזום תוכניות ייחודיות למצוינים כתהליך מתמשך וכפיתוח הזדמנויות למעורבות חברתית של מימוש המצוינות כערך. טיפוח מצטיינים מחייב חשיבה והערכות יצירתיות, הקצאת תקציבים ויצירת סביבות למידה רב תחומיות על מנת להבטיח קידום והתפתחותם. על כן, הועדה לקחה על עצמה לקרוא לגורמים בקהילה ובמגזר השלישי להיות שותפים בעידוד המצוינות בישראל:

הרשות המקומית ושיתוף הקהילה

על מערכת החינוך, כמו גם על מנהלים מובילים במגזר העסקי ובעמותות במגזר השלישי, להירתם בסיוע למורים על מנת שיהיו זמות משמעותית ומעצבת לתלמידיהם. ראוי שמשרד החינוך יוביל מדיניות פתוחה ויקרא למגזר השלישי, להנהגה המקומית להנהגת הישובים ולקהילה העסקית להיות שותפים בעיצוב ערכי המצוינות ובפיתוח התשתיות לעידוד מצטיינים ולהחדרת ערכי המצוינות לתודעת התלמידים והמערכת החינוכית כולה.

על המינהל הפדגוגי במשרד החינוך ובתוכו האגף לתלמידים מחוננים ומצטיינים להפעיל תכנית רב שנתית לאיתור תלמידים מצטיינים במערכת החינוך ולעודד במיזמים משותפים את מעורבותם של הגורמים השונים בחברה אשר מובילים את החינוך למצוינות.

בכל ישוב שהנהגתו תאמץ פיתוח תוכנית יישובית לקידום מצוינות תוקם ועדה יישובית, בה יהיו מעורבים גורמי החברה השונים ותינתן להנהגת הישוב התמיכה בתוכן ובמשאבים לקידום המצוינות בחינוך. הועדה תונהג על ידי ראש הרשות המקומית ותפעל לגיוס הקהילה להצבת ערכים של מצוינות ופיתוח מוטיבציה לפעול מקרוב עם תלמידים מצוינים בקהילה.

על הנהגת משרד החינוך להגדיר כללי העבודה עם גורמים לא ממסדיים (N.G.O) בתחום קידום המצוינות בחינוך, כדי להבטיח קשר רציף ולטווח ארוך של מעורבות קהילתית ומעורבות ארגונים לא ממשלתיים בקידום המצוינות בחינוך.

ראוי ליישם מתודולוגיות של שיתוף פעולה ותמיכה הדדית בין מורים לבין בעלי תפקידים מתוך הקהילה ולפתח מסלולים לעידוד השתלבותם של בוגרי מוסדות השכלה גבוהה מצטיינים, בתפקידי הוראה, לפחות לתקופה, בה יוכלו לתרום מתחומי הדעת של התמחותם ויקרינו בהישגיהם על המצוינות בחינוך.

ראוי שמדינת ישראל בשיתוף עם גורמים חוץ ממסדיים תקים ותמסד קרן לאומית לעידוד תלמידים מצטיינים וטיפול ערכי המצוינות בחינוך.

נייר עמדה זה עשוי להוות מתווה מסייע לגיבוש מדיניות משרד החינוך ועצוב תכנית עבודה לאומית ורב שנתית לקידום תכניות הטיפול של תלמידים מצטיינים ולהנחלת ערך המצוינות במערכת החינוך.

2. טיפוח מצוינות כיעד לאומי

א. מבוא

חוסנה של מדינת ישראל ככל מדינה מודרנית אחרת מבוסס על בטחון לאומי, חוסן חברתי, פוליטי וכלכלי. בראשית שנות קיומה של מדינת ישראל הפנימה החברה בארץ את התפישה שהחוסן הלאומי בישראל מושתת על הון אנושי איכותי. לא רק מספר המטוסים אלא הטייס, לא רק כמות הטנקים אלא האדם שבטנק. האדם, מוחו וליבו, חדור להט העשייה ודבקות במשימה הוא היוצר את הטכנולוגיה והוא המפעיל אותה וממצה את יכולתה.

המצוינות כערך וכמטרה לא הייתה רק נחלתם של מי שניחנו בכישרונות מיוחדים ולא הייתה אמת מידה להגדרת אליטה שלטונית או מדעית. השאיפה למצוינות אפיינה את החברה הישראלית כולה. החקלאי ביקש להצטיין בתנובת החלב, התעשיין בתוצרתו והמורה בעשייתו החינוכית שאפו להצטיין מתוך שכנוע פנימי ונורמות ציבוריות הרואות בהצלחה ובמסירות נורמות מתוקנות שאין שום אדם יכול לוותר עליהן.

רוח מוסרית זו היא תשתית המצוינות הנדרשת. רוח זו חייבת לצמוח מגני הילדים ובתי הספר. המאמץ הלימודי והשאיפה להישגים טובים ולמיצוי כל הכישרון והיכולת של כל תלמיד, צריכה להיות משימת העל של החברה הישראלית. המשפט המוסרי הבסיסי והחשוב ביותר שקבע הרמב"ם בתיאורו את האדם האיכותי הוא: "עושה האמת מפני שהיא אמת". על אף חשיבות התגמול הכלכלי, מקור היצירה והמחויבות למצוינות טמון ביסוד המוסרי השואף לאמת ולחקר האמת בכל תחום.

מדינה יהודית דמוקרטית מטילה עלינו חובות דמוקרטיות ייחודיות על בסיס מורשתנו המיוחדת ודורשת מאיתנו ליצור כאן חברת צדק ורווחה איכותית.

זהו תנאי הכרחי אם כי לא מספיק למניעת "ברירת המוחות" של המצטיינים והמעולים אל העולם הגלובאלי והדינאמי הקורץ בחוץ.

בשנים האחרונות אנו כחברה חדלנו לטפח את המצוינות, חדלנו לראות בה ערך לאומי. החוסן הביטחוני נתפס במהלך שנות קיומנו כמסד הקיום על רקע מיצובה הגיאופוליטי של מדינת ישראל. המודעות לחשיבות החוסן החברתי שלנו הנובע מהצטיינות במחקר, במדע, בתרבות ובכלכלה, כאילו נדחקו לקרן זוית, גם אם לעיתים הם עולים וחוזרים לסדר היום הציבורי.

יש צעירים מצטיינים, בוגרי מדעים, מוסיקה ומדעי הרוח אשר נודדים למדינות זרות. למרות שאנו דוחים מכל וכל את הירידה מהארץ, זהו סימפטום להעדר הערכה של החברה הישראלית להישגיהם. החובה לטיפול המצוינות מוטלת על המדינה, הן כביטוי לשירות שהיא חבה לאזרחיה והן כפועל-יוצא של אחריותה לקיומה הריבוני, לעצמאותה ולחוסנה. החברה המודרנית השכילה להבין שההון האנושי בכל חברה מהווה המסד הדומיננטי לצמיחתה של מנהיגות בכל תחומי החיים והוא עמוד התווך לחוסן הלאומי הקיומי של החברה והמדינה. ערך טיפוח המצוינות הינו צורך קיומי של המדינה ושל חברה ישראלית בריאה.

עלינו להבחין בין המצוינות כערך לבין ההצטיינות כתוצאה. חינוך ל"הצטיינות" משמעותו חתירה להישגים גבוהים בהשוואה למסגרת שבה התלמיד לומד, חינוך ל"מצוינות" במשמעותה הערכית היא מיצוי פוטנציאל היכולות של כל פרט באשר הוא שאיפה מתמדת להתקדם ולהשתפר, להיות מוביל, לתרום לזולת, לטפח הגשמה עצמית, לעשות כל מאמץ כדי לבצע בצורה המיטבית והמושלמת את המשימות שאנו בוחרים לבצע, או שהן מוטלות עלינו במסגרת חובה תפקודית. ההצטיינות תלויה בערך המצוינות ולפיכך יש להטמיע את השאיפה למצוינות בחברה הישראלית כערך. על מערכת החינוך להוביל את החינוך וההטמעה באורחות חיי החברה של המצוינות כערך.

הון אנושי צומח ומתפתח על התשתית של מערכת החינוך. אולם בחוק החינוך הממלכתי משנת 2000 אשר בו עיצבה מדינת ישראל את המטרות הלאומיות בחינוך, המונחים הצטיינות ומצוינות אינם מוזכרים כלל באופן ישיר. אמנם המחוקק הגדיר כחובה של מערכת החינוך להעניק שוויון הזדמנויות לכל ילד וילדה, לאפשר להם להתפתח על פי דרכם וליצור אווירה המעודדת את השונה והתומכת בו. לפתח את אישיות הילד והילדה, את יצירתיותם ואת כישורונותיהם השונים, למיצוי מלוא יכולתם כבני אדם החיים חיים של איכות ושל משמעות. אולם בהשוואה של מטרות החינוך הלאומיות במדינות כארה"ב, בריטניה, אוסטרליה, קנדה, ניו-זילנד, קוריאה וסינגפור שם ניתן למצוא את ערך מצוינות (Excellence) כאמירה חד משמעית בחוקים ובמסמכים הרשמיים של המדינה, אצלנו המחוקק לא התייחס למצוינות כערך שיש לטפח.

יש מדינות שאף הגדירו במפורש בניסוח מטרות החינוך הלאומיות כ- Achievement of personal excellence או לדוגמא בארה"ב נחקק בשנת 1999 חוק מיוחד לפיתוח המצוינות בכל תלמיד. לצערנו, במצב הנוכחי מדינת ישראל לא הייתה זוכה להיכלל בין המדינות שהציבו לעצמן את ערך המצוינות כערך לאומי שמערכת החינוך אמונה על טיפוחו.

מניתוח משווה של הקצאת המשאבים הכלכליים במדינת ישראל בהשוואה למדינות OECD ומדינות העולם, ישראל משקיעה בחינוך יותר מהממוצע האירופי. מספר המורים ביחס למספר התלמידים למורה במערכת החינוך במדינת ישראל זהה למקובל ברוב מדינות OECD. אמנם מספר שנות לימוד לתלמיד הינו נמוך במעט מהממוצע במדינות OECD, אולם שעות הלימוד לכל תלמיד זהה ביחס לשעות לימוד במדינות OECD.

כאשר מנרמלים לרמת החיים את הוצאה לתלמיד ביחס לתוצר לנפש, נכון לשנת 1998, ישראל מוציאה ב- 28% יותר עבור החינוך היסודי וב- 21% יותר בחינוך העל יסודי מהממוצע במדינות העולם המודרני.

ישראל משקיעה כ- 19% מהתוצר לנפש בחינוך היסודי וכ-12% בחינוך העל היסודי. מדינת ישראל משקיעה בחינוך היסודי כ- 37% יותר מפינלנד ביחס לתוצר לנפש וכ 12% יותר בחינוך העל יסודי. אולם הישגיה של פינלנד במערכת החינוך עולים לעין שיעור מהישגיה של מדינת ישראל. בהשוואת הפער בין ההוצאה לעומת ההישגים במערכת החינוך בסוף שנות ה-90' בחטיבות הביניים, מצבן של פינלנד (מקום 8) ושל אנגליה (מקום 11) טוב מזה של ישראל (מקום 24) ב- 28%-25%, לאמור, הם משקיעים פחות ומקבלים יותר.

בתפוקות החינוך פינלנד ואנגליה היו גבוהות מאיתנו ב- 13% וב- 12% בהתאמה. ציונה של מלזיה היה גבוה ב- 8% מהציון של ישראל (למלזיה תוצר לנפש שהוא מחצית מישראל). גם רומניה ותאילנד (שרמת התוצר שלהן הוא שליש משל מדינת ישראל) הגיעו להישגים טובים יותר. ביחס למצטיינים במבחנים, ה- 5% העליונים בישראל הגיעו למקום ה- 35. (הנתונים אינם כוללים את מערכת החינוך החרדית ולכן המצב בפועל כנראה גרוע יותר).

המחקר מראה ששכר המורים בישראל, גם לאחר נרמול הנתונים, עדיין נמוך מזה שבמדינות המערב. משמעות אפשרית היא שהתקציבים אינם מגיעים למורים.

טבלה I:

השוואת חזקים/חלשים (95-99)		הישגי מתמטיקה ומדע כיתה ח' (95-99)	ציון ממוצע מתמטיקה (63-64)	השקעה בתלמיד (\$) ביחס לתוצר לנפש (98)		
5% עליונים	5% תחתונים			יסודי	על יסודי	מדינה
100 (46)	100 (35)	100 (39)	100 (1)	100	100	ישראל
119.8	102.3	105	74.1	79	72	ממוצע כללי
127.9 (23)	109.2 (15)	112 (21)	73.7 (6)	79	63	אנגליה
140.0 (7)	103.5 (27)	113 (18)	81.7 (4)	79	88	פינלנד
110.1 (40)	91.3 (46)	95 (43)	—	—	—	איראן

- בסוגריים – דירוג המדינה במדגם.
- ההשקעה מנורמלת לרמת החיים.
- המקור: ד"ר דן בן דוד, אוניברסיטת ת"א: אי-שוויון וצמיחה בישראל, יולי 2002.

טבלה II:

פער בין הוצאות (תוצר לנפש) להישגים במערכת החינוך (98')				
יסודי		חט"ב (כיתה ח')		
מדינה	הוצאה לאומית	ציון ממוצע	הוצאה לאומית	ציון ממוצע
ישראל	100	100 (24)	100	100 (17)
ממוצע כללי	85	113	72	117
אנגליה	79	110 (11)	63	115 (5)
פינלנד	79	113 (8)	—	—

- בדורג חט"ב – ישראל במקום 24 מתוך 25 מדינות.
- ביסודי – ישראל במקום אחרון מתוך 17 מדינות.
- הנתונים בישראל אינם כוללים את המגזר החרדי ולכן ההישגים שלנו כנראה מוטים כלפי מעלה.
- המקור: ד"ר דן בן דוד, אוניברסיטת ת"א: אי-שוויון וצמיחה בישראל, יולי 2002.

אמנם בשנים האחרונות הצטמצם והלך תקציב החינוך בצורה מהותית, אך לאור השוואת ההשקעה של ישראל בחינוך לעומת מדינות אחרות שלהן הישגים טובים יותר, הנהגת משרד החינוך נדרשת לבחון את הצרכים התקציביים של מערכת החינוך במקביל לבחינה מחדש של מדיניות הקצאת המשאבים בתוך מערכת החינוך. תקציב החינוך מחייב מדיניות מותאמת לצרכי העשור, הקצאת משאבים פנים מערכתית שונה וביצוע שינויים מוסדיים בתוך מערכת החינוך.

מסמך עמדה זה ממוקד במצוינות בחינוך ולא בהתייחסות לכלל מרכיבי מדיניות החינוך. התמקדותנו במדיניות פיתוח של ערכי המצוינות, מקבלים ביטוי בין השאר במיצוי פוטנציאל היכולות של כל פרט באשר הוא ודרכי הפעולה להשגתם. אנו מכוונים אל "מצוינים תחילה", המהווים מורי וסמני דרך, תהליך שיתחיל איתם וימשוך את הקהילה כולה.

מדינת ישראל נמצאת כיום בתהליך נסיגה משמעותי בהישגי החינוך. בשנות ה-60 היו הישגי מערכת החינוך במקום הראשון במבחני המתמטיקה והמדע ביחס למדינות העולם, ואילו כיום בממוצע ציוני מבחני מתמטיקה ומדע בכיתות ח' במסגרת מבחני TIMSS בשנים 1995, 1999 של התלמידים הישראלים ירדו למקום ה-39 מתוך 53 מדינות.

אירן המהווה סיכון בטחוני למדינת ישראל, אשר הייתה נמוכה במיקומה ממדינת ישראל, הדביקה את הפער בשנות ה-2000. על פי נתוני [International Mathematical Olympiad \(IMO\)](#), בשנת 2004 אירן זכתה במקום תשיעי באולימפיאדת המתמטיקה, לעומת ישראל שדורגה במקום 15. בשנת 2003 איראן זכתה במקום 17 לעומת ישראל שדורגה במקום ה-21.

ממוצע ציונים במבחני מתמטיקה, מדעים והבנת הנקרא לגיל 15 במסגרת מבחני PISA בשנת 2002 הציב את ישראל במקום ה-31 מתוך 41 מדינות. בממוצע ציוני מבחנים בהבנת הנקרא בכיתות ד' במסגרת מבחני PIRLS בשנת 2001 הגיעה ישראל למקום ה-23 מתוך 35 מדינות. אנו מוצאים את ישראל נסוגה בהישגי מערכת החינוך בכל מבחני ההשוואה הבינלאומית ובמקום לנסות ולחפש את הבעייתיות במבחנים, עלינו להירתם לביצוע שנוי מהותי במדיניות החינוך בישראל. מסמך עמדה זה מתמקד בהיבט אחד של מרכיבי מערכת החינוך והוא **החינוך למצוינות והטיפול של תלמידים מצוינים**. התמקדות בהיבט זה עשויה להשליך על כלל מרכיבי המערכת, אך לא פותרת אותנו מלתת הדעת לגיבוש מדיניות חינוך נכונה בכל המרכיבים.

במסגרת סקר עמדות שנערך על ידי מכון סמית לקראת כנס הרצליה השביעי, בקרב הורים, מורים ומנהלים בנושאי תפיסת המצוינות בחינוך, עלו ממצאים המלמדים שהישגי כלל התלמידים במערכת החינוך נתפסים בחברה הישראלית כנמוכים עד נמוכים מאוד. 62% מההורים סבורים שרמת ההישגים נמוכה עד נמוכה מאד. כך גם 56% מהמורים והמנהלים.

כ-90% מההורים, המורים והמנהלים חושבים שהמערכת אינה מקנה לתלמידים כלל, או במידה מועטה בלבד, כלים ומיומנויות הנדרשים בעולם המודרני. 88% מההורים חושבים שהמערכת הקיימת לא מאפשרת מיצוי הפוטנציאל של ילדיהם. 74% מאנשי מערכת החינוך חושבים כמוהם. כ-94% מהמורים מוצאים צורך גבוה בטיפול תלמידים מצטיינים וכך גם 82% מהמנהלים. בולט במיוחד שגם 78% מההורים מוצאים צורך לטפח תלמידים מצטיינים זאת למרות שרק לאחוז קטן מביניהם יש ילדים שהינם תלמידים מצטיינים.

מערכת החינוך נתפסת בקרב הציבור כמערכת שאינה נותנת מענה לצרכי תלמידים מצטיינים. רק כ-20% מההורים סברו שמערכת החינוך אכן נותנת מענה לתלמידים מצטיינים לעומתם רק כ-3% מהמורים ומהמנהלים סבורים כך. רוב ההורים, המורים והמנהלים ציינו בסקר של מכון סמית שמערכת החינוך נותנת מענה לצרכי התלמידים הממוצעים בלבד, ואינה מטפלת נכון לא במצטיינים ולא בתלמידים המתקשים.

לאור הנתונים בישראל של שנת 2006 יש צורך מהותי לעצב מדיניות לעידוד המצוינות בחינוך. עלינו להפנים ש"בית ספר אינו מכין לחיים, הוא החיים עצמם", אולם חיים אלה הבאים לידי ביטוי בבית הספר אינם מבשרים טובות. מעבר לירידה בהישגים אנו רואים יותר אלימות, פחות ידע וקשיים גוברים והולכים של חלק גדול מקרב ציבור המורים להתמודד עם המציאות היום-יומית בבתי הספר.

מוטלת עלינו חובה לאומית לשפר ולבסס את החינוך בישראל, על מנת להבטיח את עתיד דורות המחר. עלינו להעמיד בסדר העדיפות הלאומית את החינוך במקום גבוה ולפעול לקידום החינוך למצוינות. על מדינת ישראל לפעול להחזרת ערכי החינוך לראש סולם העדיפויות. בראייה המערכתית יש לפתח את החתירה למצוינות החל מבית הספר היסודי, דרך ביה"ס התיכון והמשך בהשכלה הגבוהה ובמחקר האקדמי. עלינו להבטיח כי הישגי החינוך יחזירו אותנו למיקום הראוי במובילות הבינלאומית.

אין זה ראוי שהאקדמיה הישראלית תתפאר בהיותה ממוקמת בין מאה האוניברסיטאות המובילות בעולם, עלינו לשאוף למיקום הישגי האקדמיה כמובילה בין עשרת האוניברסיטאות הטובות בעולם. התשתית למצוינות אקדמית מתחילה בגיל הרך.

מערכת החינוך מקנה לכל אחד מבוגריה את היכולת לעמוד באתגרים שמזמנת לו החברה, אולם מאחר וכישוריהם של הפרטים, רמת המוטיבציה שלהם להתפתחות ולהתמדה לימודית שונים, שומא על מערכת החינוך לתמוך בתלמידים המתקשים, ובמקביל חובתה להתמודד עם היכולות של המצטיינים ולתמוך בקידומם וטיפוחם. השוויוניות בחינוך צריכה לבוא לביטוי בשוויון ההזדמנויות. מצד אחד, אסור שהשוויוניות תביא לבינוניות. מצד שני, צריך לנתק את הקשר בין המצב הסוציו-אקונומי והמקום אליו יכול הילד להגיע.

ראוי לציין שמתוך הבנת החשיבות של החינוך למצוינות הקים משרד החינוך בשנת 2006 את האגף לתלמידים מחוננים ומצטיינים במסגרת המינהל הפדגוגי. האגף פועל בשיתוף פעולה הדוק עם גופים מתמחים דוגמת העמותה למצוינות בחינוך, וגורמים נוספים כדוגמת בתי-ספר מובילים ששוקדים על טיפוח המצוינות בחינוך ומוסדות ההשכלה הגבוהה.

ב. המצוינות כחוסן לאומי

ההון האנושי של מדינת ישראל הינו המשאב האיכותי המרכזי העומד לרשותה בהתמודדות עם אתגרים שמציבה בפנינו המאה ה-21. השקעה בטיפוח כישרונותיהם הרב תחומיים של תלמידים מצוינים מהווה נדבך הכרחי בהכשרת דור עתיד של מדענים, יוצרים ופורצי דרך שיהוו אליטה משרתת של כלל החברה הישראלית ויובילו אותה להתקדמות. אלו שיתמידו בהצטיינותם ויחונכו על ערכי המצוינות יזכרו חסד נעוריהם ויחזרו להדריך ולתרום לדור הבא במוסדות החינוכיים בהם הם למדו.

ההווה מזמן לנו שוק עולמי תחרותי מאד שבו מהווה רמת ההשכלה תנאי חשוב ביותר לניצול יתרונות יחסיים ולצמיחה כלכלית. כשם שתפקוד חיובי של מערכת החינוך הינו מעניינה של החברה כולה כך, אחריותה של החברה לפעול לקידום הפרטני של תלמידים מצטיינים אשר עשויים להתפתח להובלת הקדמה והידע ולתרום לפיתוחה המדעי, הרוחני והאומנותי של החברה הישראלית.

האתוס הישראלי נמצא כיום בתהליכי שינוי, אנו רואים בתרבות הטלביזיה את אלילי הריקנות כמודל חיקוי לצעירים בקרבנו. אנו רואים את הכוחנות, הרדידות, הרדיפה אחר בצע הכסף הפושות בכל החברה. בעבר השאיפה למצוינות היוותה כערך וכמטרה בחברה ולא הייתה רק נחלתם של מי שניחנו בכישרונות מיוחדים ולא הייתה בבחינת אמת מידה להגדרת אליטה שלטונית או מדעית. המצוינות אפיינה את החברה הישראלית כולה. מצוינות זו נבעה מתוך שכנוע פנימי ונורמות חברתיות וציבוריות אשר ראו בהצלחה ובמסירות נורמות מתוקנות שאין שום אדם הרשאי לוותר עליהן. הקריטריון של כל יחיד ויחיד ממרכיבי אותה חברה להעריך את עצמו ואת הישגיו היה על רקע תרומתו לעצמו ולחברה בתחומים עליהם הוא הופקד. בכל מקצוע ותפקיד ראה כל יחיד את עצמו כנושא משרה שחובתו להצטיין בה למען עצמו ולמען החברה בה הוא חי.

עלינו להשיב ימים כקדם ולעודד את אתוס המצוינות וההתמדה בלמידה והתפתחות האינטלקטואלית. לרומם את ערך המצוינות המקבל ביטוי במעורבות חברתית ובמוכנות לתרום מעצמך בחברה בה אתה חי. ללא תשתית רוחנית ערכית לא יתפתחו גם הישגים מדעיים. התשתית הערכית הינה בסיס להתפתחותה של מצוינות. החינוך הערכי-חברתי יבטיח צמיחה של מנהיגות ברוח העיקרון הערכי של המחויבות להשפיע כל אדם בהתאם ליכולתו ומצוי כישוריו על "תיקון עולם". על החברה הישראלית לחזק ולחדש את האתוס המושרש ביהדות של הכבוד ל"תלמיד החכם", לחדש את הימים שבהם העם היהודי הצטיין ביכולתו הלימודית ובאיכות חכמיו וחוקריו. ערך הלימוד היה ערך מרכזי בכל חברה יהודית לאורך ההיסטוריה ואת המעמד הזה יש להשיג מחדש.

במיוחד בימים אלה נדרשת החברה הישראלית ליצירתיות מקיפה בכל התחומים מן המדע ועד האומנות, מפיתוח אמצעי לחימה ועד תרבות מקור חדשה. לכן ההערכה למשכיל, לשקדן, לתלמיד המשקיע בעצמו, לשאיפה של הפרט להיות מצוין באורח חייו, מחייבת אותנו לפעול לקידום. אתוס המצוינות צריך להיות מיושם מגיל הגן ועד החינוך העל יסודי. המאמץ הלימודי והשאיפה להישגים טובים ולמיצוי כל הכישרון והיכולת של כל תלמיד בגילאים אלו צריכה להיות משימת העל של החברה הישראלית. החברה הישראלית חייבת להשיב את ערך הלימוד, ההשקעה והחקר, לחזור לחתירה מתמדת למצוינות. בסופו של דבר כל אלה הם "החמצן החברתי והקיומי" של החברה הישראלית. מצוינות לאומית אינה עניין ליחידים אלא לחברה כולה על כל מרכיביה. החברה מחויבת ליצור תשתית חברתית וחינוכית אשר "תריע" למצוינות, תגלה עניין ותעודד את התלמיד ותחושת האכפתיות לגביו.

שוויון ההזדמנויות בחינוך מחייב השקעה דיפרנציאלית של משאבים לכלל התלמידים. כאשר כיום ההשקעה שמה דגש יתר על ההקצאה לתלמידים החלשים יותר ועל שוויוניות. השוויוניות בין כל התלמידים מובילה לעיתים לבינוניות ולאו דווקא למצוינות. לכן נדרש איזון ההשקעה בצורה זוה לפחות אם לא יותר בעידוד המצוינות והמצטיינים. לתלמידים שבהישגיהם הלימודיים נמצאים בקצוות ההתפלגות הנורמאלית של אוכלוסיות התלמידים, יש להקצות יותר משאבים כדי להבטיח קידום והתפתחותם. משמעות הדבר שיש לתמוך בתכניות הולמות ובמשאבים מתאימים לא רק בקבוצות תלמידים מתקשים, אלא גם באוכלוסיית המצטיינים כדי להבטיח בהתאם את הצרכים של תלמידים אלה.

למצוינות יש השפעה חשובה על החברה בכלל ואילו המצוינים מובילים את החברה בה הם צומחים. המצוינים מובילים את החברה בכל תחום ותחום. קידום של המצוינים מוביל את החברה והאנושות לפריצות דרך חשובות. כמה היינו נפסדים אם לא היו מתגלים אלברט איינשטיין, שי עגנון, פרופ' אומן, פרופ' צ'חנובר, פרופ' הרשקו ואחרים כל אחד בתחום הצטיינותו העולמית.

חברה המעודדת טיפוח הצטיינות, המקצה משאבים רבים יותר לקידום תלמידים מצטיינים, תזכה לתשואה גבוהה יותר ביחס להשקעתה, התשואה תבוא לידי ביטוי בהתפתחותם של מדענים, חוקרים, אנשי רוח ואומנות אשר מעבר לתשואה הכלכלית יקדמו את חוסנו הערכי והחברתי, יסייעו ליצירת חברת מופת.

המצוינות, בין היתר, היא לקחת מהקיים וליצוק ממנו חידוש ויצירה. חברה הרוצה להתקדם חייבת להחזיר את ערכי הלימוד והיצירה ללב בסיסה התרבותי והנורמטיבי. לאור כל אלה מחובתה של מדינת ישראל והחברה הישראלית להציב את ערכי המצוינות בחזית, על מנת לפרוץ קדימה ולאפשר את שגשוגו ההגותי והמדעי של הפוטנציאל הטמון בחברה הישראלית.

מערכת החינוך אכן החלה לעמוד על הצורך בפתוח מדיניות ייחודית לעידוד וקידום המצוינים. מושב החינוך למצוינות בכנס הרצליה 2007 מבקש להציב את המתווה הלאומי לגיבוש מדיניות בתחום החינוך למצוינות.

ג. היעד הלאומי של מצוינות בחינוך

עידוד המצוינות בחברה כערך מהווה את הבסיס לאורח חיים בחברה הישראלית. המצוינות מטבעה מחייבת חופש ומרחב לכן טיפוח מצוינים מחייב חשיבה והערכות יצירתיות וייחודיות של משרד החינוך ובמקביל אליו של עמותות ציבוריות וארגונים מובילים בחברה ובתעשייה הישראלית.

קידום של המצוינים מחייב הקצאת תקציבים, יצירת סביבות למידה רב תחומיות המותאמת למצוינים, טיפוח אישיות המצוין, מימוש היצירתיות והכישרונות בקרב אוכלוסייה ייחודית זאת. חברה המעודדת טיפוח מצוינות והצטיינות, תעודד הקצאת משאבים רבה יותר למצטיינים. השאיפה לשוויון הזדמנויות ולצמצום פערים מחייבת לאתר ולטפח את המצוינות בקרב כל השכבות הסוציו-אקונומיות ובכל היישובים.

החזון המתבקש הוא יצירת "מרחב מצוינות" רב-תחומי המהווה מודל לחיקוי ויעד לשאיפותיהם של רבים בחברה הישראלית. מרחב המצוינות ישפיע על התנהלותה של מערכת החינוך כולה. הוא יניע אותה ממצב של בינוניות למאמץ לאומי כולל ומתמשך להשגת היעדים ורף הסטנדרטים הגבוה שהוא מציב.

על מערכת החינוך מוטלת חובה לפתח כלים ייחודים כההליך רציף ומתמשך. על המערכת לפעול לאיתורם של 10% התלמידים המצטיינים ביותר מבין כלל התלמידים בגיל חינוך היסודי, חטיבת הביניים והחינוך העל יסודי בכל מוסדות החינוך ובכל היישובים במדינת ישראל. עשירון התלמידים המצטיינים יהוו בסיס לטיפול נבחרת עילית בקרב התלמידים בישראל. גורמים מקצועיים חוץ ממסדיים מכלל החברה הישראלית יגויסו לתרום מיכולתם לעיצוב חברה מופת. גיוס הטובים להוראה, עידוד מצוינותו האישית של כל תלמיד ותמיכה במימשק היחסים שבין המורה לבין התלמיד. לקבוצות התלמידים המצטיינים ולאלה שיקדמו את ערכי החינוך למצוינות יוקצו משאבים ייחודיים כקבוצה העומדת בפני עצמה. לתלמידים המצטיינים תינתן הזדמנות לפרוח. החברה "לא תוותר על אף אחד ולא תוותר לאף אחד" במסע המתמשך לטיפול המצוינות ועידוד המצוינים.

חברה אשר מקבלת על עצמה לעודד ולטפח מצוינות תיתן לכך ביטוי במרחב תחומי הדעת המדעיים – הריאליים ובמקביל לתחומי הרוח, האמנות והמוסיקה והספורט. טיפוח ערכי המצוינות וקידום המצוינים יקבל ביטוי על בסיס הפיזור הגיאוגרפי של יישובי ישראל ובהתאמה לרבדים הסוציו-

אקונומיים. ההשקעה בטיפול וקידום המצוינים תתמקד בתמיכה בפרטים המצטיינים ולא בפרספקטיבה כוללת.

קידום המצוינות מחייב את כל החברה הישראלית. הוא מחייב את מגזרי הביטחון, השרות הציבורי, התעשייה, האקדמיה והקהילה, הוא מחייב את השתתפותם בהשקעת תקציבים ייחודיים, הוא מחייב קשירת המובילים בכלל החברה הישראלית למקורות המצוינות בבתי הספר ובמוסדות החינוכיים. קידום המצוינות יעודד את המצוינים לניתוח והבנת המציאות על ידי למידה, חקירה וניתוח, ולפתח כלים שיעודדו את המצוין לחשיבה ביקורתית. פיתוחה של מנהיגות, מחויבות ערכית, היא זו שתוביל למצוינות ולתפיסת האחריות של המצטיינים כלפי החברה. טיפוח מצוינות ומצטיינים יחייב יצירת אופק לקליטתם בתחומים השונים והישארותם בארץ. המדינה תצטרך להקצות ממקורותיה ולהגדיל השקעותיה במחקרים מתקדמים, בתרבות ובעידוד התעשייה. במקביל יש לבנות תכנית לאומית להיזון הדדי בין מערכות אלה למערכת החינוך.

3. מחויבות הרשות המקומית והקהילה לתלמידים מצוינים

הסביבה בא אנו חיים כיום מאופיינת בדינאמיות רבה. הסביבה משתנה תדיר וניתן לראות מגמות של טכנולוגיה אשר הולכת ותופסת מקום משמעותי בכל תחומי החיים. מהפכת הידע והמידע והשינויים במערך העיסוקים המשתנים תדיר, מחייבים שיתוף גובר של פרטים בקבלת החלטות המשפיעות על החברה כולה. במערך הערכים של החברה הישראלית מתחולל מעבר מתפישת החברה את ערך ה"שליחות" לתפישתה את ערך ה"מצוינות".

שרידות החברה, קל וחומר מובילות והנהגה, תלויים בהסתגלותה לשינויים. השינויים דורשים יכולת הסתגלות של כלל המנגנונים והמבנים בחברה הישראלית. במדינת ישראל מערכת החינוך סובלת מיכולות הסתגלות ואיזון חלשות. כך גם עולה ממחקר עמדות הציבור לפיו כ- 90% ויותר מקרב ההורים, המורים והמנהלים חושבים שקצב השינויים במערכת החינוך לא תואם את השינויים בחברה. על כן יש לסייע למערכת המוסדית על ידי פיתוח של מנגנונים חלופיים להסתגלות.

המנהלים בבתי ספר הינם מנהיגים ומובילים של מוסדות מורכבים. תהליך החינוך הינו תהליך חברתי רחב אשר מקיים מערכת יחסי גומלין אינטנסיבית בין התלמיד, ביי"ס, משפחת התלמיד וגורמי הקהילה. קיום יחסי גומלין בין הקהילה למערכת החינוכית מביא להשפעה חיובית ניכרת על תהליכי טיפוח המצוינים ועיצוב אקלים של מצוינות בקהילה. מערכת החינוך במידה רבה נוטה לסגור את מוסדות החינוך מפני מעורבות, ולכן עלינו לאמץ את עקרונות השקיפות והפתיחות. יש לפתוח את מוסדות החינוך למעורבות מבוקרת של גורמים חוץ ממסדיים. תהליך החינוך נתפס כיום כחלק ממהות החברה בארץ ולא עוד כסמכות שלטונית.

איכות המוסד החינוכי אינה תלויה רק במוריו ומנהליו, אלא גם במעגל השותפים הסובב את בית הספר, שותפים כגון השלטון המקומי, מגזר פרטי, ארגוני תעשייה והורי התלמידים. מעגל שותפים אשר בהתנהלותו ומטבעו שם דגש על מצוינים וערכי מצוינות, יביא לתוצאה מיטבית של טיפוח מצוינים ומצוינות בחברה. הקהילה נדרשת למצב ערכי מצוינות ולהציב בתוכה אתגרים למעורבות של

תלמידים בקהילה. כמו כן על מנהיגות הקהילה לרתום את הבוגרים הדבקים בערכי המצוינות לעבודה עם כלל התלמידים, כולל המצטיינים, כדי לסייע בקידום. קהילה השותפה בחינוך המצוינים תוביל להשתלבות מיטבית שלהם בקהילה ולקידום יעדי הקהילה. בתהליך הזה התלמיד המצוין אינו רק מקבל- הוא גם נדרש לתרום מיכולתו וכישוריו לטובת ביה"ס והקהילה ובכך להחזיר "דיבידנד" מההשקעה בו.

שייכות לקבוצה של מצוינים עתידה להעלות את הערך העצמי של הפרט וכתוצאה מכך את המסוגלות של תלמידים מצוינים. ניתן להניח שבכל קהילה בה תינתן בולטות לתלמידים מצוינים ויודגשו ערכי מצוינות תושפע מכך לטובה הקהילה כולה.

סיפור חייהם של מנהיגי מצוינות ואישים בעלי הישגים יוצאי דופן מלמד שלרבים הייתה דמות מורה שתמכה וחיזקה את שאיפתם למצוינות, אך במקביל הייתה סביבם גם מסגרת טיפוח ייחודית בקהילה אשר עודדה ותמכה בהם. באחריות הקהילה לפתח מסגרות טיפוח ייחודיות אשר יובילו את הטובים שבחברה להישגים.

העולם העסקי המודרני מאופיין בחתירה למצוינות ויצירתיות. במגזר העסקי המצוינות היא שם המשחק - המצוינות מתבטאת בארגונים המעודדים יצירתיות, יוזמה, איכות והקפדה על הפרטים. המצוינות מתבטאת במוטיבציה והשקעה, התמדה ודבקות במטרה. על מנת לקדם לא רק את העולם העסקי אלא את החברה כולה, הקהילה מחויבת לעצב ו"לצרוב" ערכים אלו בתודעה הציבורית.

מעורבות הורים ומשפחה בחינוך משפרת הישגים לימודיים ויכולות אינטלקטואליות. במקום שבו הורי תלמיד מצוין אינם יכולים לתת מענה לצרכיו, חובת הקהילה להעמיד לידו תמיכה רלוונטית כדי להבטיח את התפתחותו. אחריות הקהילה בנושאי חינוך מובילה לתועלות רבות עבור שני הצדדים - קהילה בעלת תשתיות של שאיפה למצוינות ומצוינים תתרום לחיזוק הדימוי הסביבתי ותשפיע בעקיפין על כלל תושבי הקהילה. תרומת הקהילה בנושאי החינוך מובילה לשקיפות יתר בחברה, חיזוק התהליכים הדמוקרטיים, יצירת מחויבות הדדית, שיפור היצירתיות ועוד. איכות "מאגר הכישרונות" של המצוינים הוא זה שמוביל את החברה.

על "קהילה מחויבת" מוטלת החובה לפיתוח כלים שיקדמו מטרות אלה, דוגמת:

- יצירת ערוצי תקשורת ממוסדים של מערכת החינוך עם הנהגת הקהילה לעידוד וטיפוח מצוינות ומצטיינים.
- שילוב מנהלים ועובדים מהמגזר העסקי, מוסדות תרבות והשכלה גבוהה המצויים בקהילה, לעבודה עם תלמידים מצוינים ובתי ספר מקדמי מצוינות.
- תכנון, יישום והטמעה של תכניות יישוביות לקידום ועידוד מצוינות ומצטיינים תוך שילוב המגזר העסקי, חברות ההיי-טק וארגונים מתמחים.
- יצירת ומיסוד קרנות של הקהילה המיועדות להשקעה ייחודית במלגות לטיפוח מצוינות ומצטיינים.

- עידוד גורמי קהילה לבצע מיזמים משותפים עם המערכת החינוכית והפעלה של תכניות ייחודיות.

4. הדרכים למיסוד טיפוח המצוינות

טיפוח המצוינות בישראל חייב לקבל ביטוי רחב לכלל התלמידים בחברה הישראלית. מן הראוי למסד את התוכניות המטפחות מצוינות בחינוך ולאפשר סביבה מתאימה למיצוי יכולותיהם של המצטיינים, סביבה לימודית בטכנולוגיות מתקדמות שתיצור גירויים אינטלקטואליים וסביבה אתגרית מגוונת לכל תחומי ההצטיינות. בעת מיסוד תוכניות לעידוד המצוינות יש להכיר בכך שהמצוינות צריכה חופש ומרחב - יש לפתח כל רעיון לעידוד מצוינות ואין להיכנע למסגרות חשיבה כאלה ואחרות.

בעולם מיסוד וטיפוח המצוינות לרוב נבע מהממשל. חלק מהמדינות המובילות בעולם המערבי אף שילבו זאת בחקיקה של מטרות החינוך הלאומיות. כך למשל בבריטניה ראש ממשלת בריטניה (מר טוני בלייר) רצה להציל את החינוך הציבורי ולכן דרש מהמוסדות החינוכיים להציג תוכניות לימודיות וחינוכיות ל-10% העליונים מקרב התלמידים. במקביל הממשלה הקצתה 5% מהתקציב "צבועים" ומיועדים לתכניות אלה.

טיפוח ערכי המצוינות מחייב להגדיר מחדש את היחסים בין המורה לבין התלמיד כדמות מעצבת ומשמעותית עבור התלמיד גם אם תוך התחברות אל גורמים מסייעים שמהווים לתלמיד דמות לחיקוי. על כן המצוינות בחינוך כיעד לאומי חייבת להתבסס על הכשרת מורים מצוינים לתלמידים מצטיינים במקביל להכוונת כלל ציבור המורים לטיפוח ערכי המצוינות.

מנקודת ראות לאומית על מערכת החינוך לפתח מסלולי הכשרת מורים להוראת מצוינים. יש לפעול לאיתור המורים המתאימים בכישוריהם ויכולת ההוראה שלהם לעבוד עם אוכלוסיית המצטיינים. על מערכת החינוך להמשיך לפתח ולהפעיל מסלולי הכשרת מורים לטיפוח מצוינות בחברה הישראלית, תוך רתימת המרכיבים השונים בחברה הישראלית לחיזוק ועידוד מעמדם של מורים אלה. על מערכת החינוך לרתום אליה את העמותות, הארגונים והפרטים בקהילה שיכולים ומוכנים לתרום ולפתח תלמידים מצוינים.

לתלמידים מצוינים נדרשת סביבה אינטימית יותר בין המורה לבין התלמיד. על רקע זה יש לפעול עם כיתות מצוינים בקבוצות קטנות ולפעול לגיוס אישים בולטים ודמויות מובילות בחברה המוכנים לתרום מזמנם וכישוריהם לעבודה עם המצוינים.

להבנתנו בעת מיסוד הדרכים לטיפוח מצוינות יש לעודד איתור של תלמידי העשירון העליון בהישגיו הלימודיים בכל מוסד חינוכי ובכל יישוב ובתוך כך לאתר את העשירון העליון של המצטיינים מכלל התלמידים בישראל.

תכנון רב שנתי - בפרק הראשון הוצג הצורך בהצבת קידום המצוינות כיעד לאומי על מנת להבטיח שרידות החברה. בפרק השני דנו בחובת הקהילה להשתתף בטיפוח המצוינות ובפרק זה אנו מתמקדים בתכנון הדרכים למיסוד המצוינות בחינוך.

- המינהל הפדגוגי במשרד החינוך ובתוכו האגף לתלמידים מחוננים ותלמידים מצוינים יפעילו תכנית רב שנתית לאיתור תלמידים מצטיינים במערכת החינוך ויעודדו במיזמים משותפים את מעורבותם של הגורמים השונים בחברה אשר מובילים את החינוך למצוינות.
- על משרד החינוך לקיים וועדת היגוי אשר תתמיד בעיצוב המדיניות הלאומית לקידום תלמידים מצוינים במערכת החינוך. וועדת ההיגוי תקבע קריטריונים לכניסת תוכניות לטיפול תלמידים מצוינים ומצטיינים לבתי הספר. וועדת ההיגוי תנחה עקרונות של תכנון תוכנית רב שנתיות ל-3 שנים המיועדות לקידום מצוינות וטיפול מצטיינים. הוועדה תבצע הערכת יישום התוכניות מדי שנה. וועדת ההיגוי תסייע למסגרות חינוכיות שונות לקדם את נושא המצוינות תוך בחינת עמידת המוסדות בקריטריונים השונים שיקבעו על ידי המשרד כמדדי איכות מנחים להכרה במוסד החינוכי כמוסד ייחודי לתלמידים מצוינים. וועדת ההיגוי תהווה גורם משפיע עיקרי על עיצוב מדיניות טיפוח המצוינות וקידום המצוינים מהרמה השלטונית ועד רמת המוסד החינוכי.
- תוכנית למצוינות יישובית - בכל ישוב שירצה לפתח תוכנית יישובית לקידום מצוינות תוקם ועדה יישובית לקידום המצוינות בחינוך. הועדה תונהג על ידי ראש הרשות המקומית ותפעל לגיוס הקהילה, גורמי תעשייה ומובילי מצוינות להצבת ערכים של מצוינות כל זאת תוך עידוד המעורבות של חברות וארגונים מכל המגזרים שניתן באמצעותם לתרום לקידום ידע ולהמחשת מערכי מצוינות. ועדה זאת תפעל לשילוב מורים של תלמידים מצוינים בפעילות עם גופי קהילה החותרים למצוינות, פיתוח מוטיבציה של פרטים בוגרים בעלי כישורים הולמים לפעול מקרוב עם תלמידים מצטיינים בקהילה.
- בכל ישוב ראוי שיוגדרו מטרות התכנית למצוינות בהלימה למאפייני הישוב. תוגדר מדיניות הנהגת הישוב לעיצוב ערכי מצוינות בקהילה, מטרות אלה בהמשך יובילו גם לרתימת גורמים שונים בקהילה למחויבותם לטובת המשימה.
- על מנת להשיג את היעדים של פתוח מצוינות יישובית יש להגדיר עקרונות מנחים של משרד החינוך אשר יהוו מארג מכוון לדרכי התנעת פעילות של טיפוח מצוינות, לבחינת צרכים של אוכלוסיית התלמידים, לניתוח מרכיבי הקהילה וגורמי עניין בתכנית, לפיתוח מוטיבציה ורתימת הקהילה, ליצירת מחויבות של השותפים ולהצגת אופק פעילות למצטיינים לאחר סיום הלימודים.
- הצלחת פתוח מצוינות בית ספרית תלויה בראש ובראשונה במנהל ביה"ס וביכולתו לגבש צוות מורים רחב אשר מגויס בכל ליבו למטרות בית הספר סביב מנהיגותו של המנהל. מן הראוי לפתח ולהרחיב תכנית רב שנתית להכשרת מנהלים מובילי מצוינות בחינוך וסגלי הוראה להוראת תלמידים מצטיינים ולפתח התמחות עם תעודת הכרה במורה או במקדם המצוינות הבית ספרית שיוכשר להנחות תלמידים מצטיינים ולטפח את ערך המצוינות הבית ספרית בכלל.
- המוסדות החינוכיים המובילים במצוינות יפעלו בשיתוף עם בתי הספר האחרים כדי לסייע גם בהם לקידום המצוינות. יוגדרו עקרונות מנחים וקריטריונים לבתי ספר לדוגמא -

MODELING - ביישובים השונים שיעודדו את בתי ספר המובילים בטיפוח תלמידים מצוינים לשמש כדוגמא לבתי ספר אחרים.

- יוגדרו כללי העבודה של משרד החינוך עם N.G.O בתחום קידום המצוינות בחינוך תוך מעורבות ושותפות של הממשלה, הקהילה וארגונים לא ממשלתיים שעשויים להיות בסיס לפתוח קשר רציף ולטווח ארוך של מעורבות קהילתית עם משרד החינוך בקידום המצוינות בחינוך.
- יש לפעול לפיתוח תוכניות לימוד חדשות המיועדות לעידוד המצוינות ותכניות ייעודיות לתלמידים מצטיינים במדעים, אמניות ומדעי הרוח. להנהיג מדיניות חדשה לפיה בלמודי העשרה בתחומי דעת שונים של תלמידים מצטיינים, ישולבו גם פרטים בקהילה אשר מהווים דוגמא וביכולתם לתרום לתחומי הדעת השונים. כך גם פתיחת שערי ההוראה לתלמידים מצטיינים ולבוגרי תואר מצטיינים אשר אינם בעלי תעודת הוראה אלא בעלי יכולות וכישורי הצטיינות הולמים.
- יש להציב פרדיגמה חדשה למערכת החינוך של ביטול ההבחנה בין החינוך הפורמאלי והבלתי פורמאלי. תהליך החינוך ראוי שיהיה אקטיבי ומערב עשייה והתנסות מצד המלמד והלומד כאחד. הלמידה תהיה עם משמעות ורלבנטיות.
- יש לפתח מסלולי למידה מהצלחות של מערכת החינוך והן של גופים פרטיים על מנת לאמץ מודלים מצליחים לקידום המצוינות והטמעת ההצלחות במוסדות החינוך ובקהילה.
- על מערכת החינוך לפעול לפיתוח חלופות לציוני תעודת הבגרות המיועד לבתי-ספר "מיטיבי לכת" שיוכרו על ידי המוסדות להשכלה גבוהה וישמשו לקבלה בשעריהם.
- יש לפעול לקביעת מחויבות לחינוך למצוינות כדרישת סף של משרד החינוך, בתי"ס יחויבו להקצאת משאבים לתוכניות לטיפוח המצוינות ובתוך כך כל ביי"ס יהיה מחויב להראות כיצד 10% מקרב תלמידיו, שהינם מצטייני ביה"ס, מטופלים על ידו ומקבלים מערך חינוכי ייחודי.
- ראוי לשקול מתן רישיונות לבתי ספר רק בכפוף לעמידה בקריטריונים מסודרים של תהליך החינוך למצוינות.
- יש לפעול להקמת קרן לאומית למצוינות בחינוך המיועדת להשקעה ייחודית בטיפוח מצוינים ועידודם על ידי מלגות.
- על מערכת החינוך להירתם למסע הסברה חינוכי בעזרת אמצעי התקשורת השונים לעידוד המצוינות, היינו הבאת ערך המצוינות לשפה היום-יומית המדוברת ולתודעה הציבורית והפיכתה לדרך חיים.

נספח – ממצאי מחקרים וסקרים (הממצאים מתייחסים לשנת 2003 אלא אם צוין אחרת)

השוואת יחס תלמידים לצוות ההוראה

בחינוך היסודי בישראל 16.9 תלמידים על כל מורה, במדינות OECD קיים בממוצע אותו יחס. בחינוך העל יסודי יחס התלמידים הוא 13 תלמידים על כל מורה ואילו בבריטניה עומד השיעור על 14.4 תלמידים למורה.

השוואת שנות לימוד

מדינת ישראל בעלת ממוצע של 15.3 שנות לימוד לעומת ממוצע מדינות OECD העומד על 16.1 שנות לימוד, או שוודיה העומד על 17 שנות לימוד ואוסטרליה העומד על 14.9 שנות לימוד.

מספר תלמידים בכיתה

ממצאי המחקר מראים שבשנת 1999 היו בישראל בממוצע 27 תלמידים בכיתה מתמטיקה ומדעים לעומת ממוצע כללי של 31 תלמידים במדינות האחרות. מאידך ממוצע הציון במקצועות אלה של המדינות האחרות היה גבוה משלנו ב- 4%. ב- 10 מדינות (מתוך 20) בהן מספר התלמידים גדול מאשר בישראל, הציונים היו טובים משלנו. ב- 14 מדינות (מתוך 15) בהן מספר התלמידים קטן משלנו, גם היו הציונים, כצפוי, טובים יותר. בסינגפור למשל, מספר התלמידים בכיתה היה 37 (37% יותר מישראל) אך ההישגים היו ב- 25% טובים יותר. בכיתה הכללית בישראל ממוצע התלמידים היה ונשאר 28. מאידך בין השנים '90 ל-'92 מספר התלמידים לא עלה ואילו במספר משרות ההוראה חל גידול של 20%. גם הגידול במספר המשרות לכיתה לא הניב שיפור בתוצאה.

סקר עמדות הורים לקראת כנס הרצליה

לקראת כנס הרצליה נערך ע"י מכון סמית סקר עמדות הורים של תלמידים במערכת החינוך בקרב מדגם של הורים לתלמידים בכיתות ה' – י"א (סקר טלפוני שכלל 400 הורים (טעות הדגימה 4.9), 300 מורים המלמדים בחטיבות הביניים ובבתי"ס תיכוניים (טעות הדגימה היא 5.7), 70 מנהלים של חטיבות ביניים ובתי"ס תיכוניים ו- 24 מנהלי מחלקות חינוך.

מניתוח עמדות הצבור בהתייחס למצוינות בחינוך עלו הממצאים הבאים:

כמעט מחצית מההורים חושבים שאין מענה לתלמידים מצוינים.

78% מכלל ההורים, 94% מהמורים ו- 82% ממנהלי בתי"ס חושבים כי יש צורך בפיתוח מצוינות. 86% מכלל ההורים חושבים כי מערכת החינוך לא מצליחה לצמצם פערים בין תלמידים במערכת החינוך.

71% מההורים, 86% מהמורים ו- 83% ממנהלי בתי"ס חושבים כי יש להשקיע יותר משאבים בקידום ובטיפול תלמידים מצטיינים.

88% מההורים ו- 74% מאנשי מערכת החינוך סבורים שהמערכת אינה מאפשרת ניצול הפוטנציאל של מרבית התלמידים.

62% מההורים סבורים שרמת ההישגים של כלל תלמידים במערכת החינוך נמוכה עד מאוד נמוכה. עמדה זאת נתפסת גם אצל 56% מהמורים ומנהלי בתי-הספר ואצל כ- 52% ממנהלי מחלקות החינוך.

רק כ- 34% מההורים חושבים שניתן מענה ראוי לצרכי תלמידים מתקשים במערכת החינוך. כשמדובר בבית הספר של ילדיהם 45% סבורים שניתן מענה הולם למתקשים. לעומתם רוב (כ- 67%) המורים והמנהלים מציינים כי ניתן מענה במידה רבה לצרכי תלמידים חלשים ומתקשים במערכת החינוך וספציפית לביה"ס שלהם 86% סבורים שיש מענה הולם למתקשים.

כ 90% מההורים חושבים כי מערכת החינוך אינה מקנה כלים ומיומנויות להשתלבות הילדים בעולם הטכנולוגי המתקדם, או מקנה במידה מסוימת ומעטה. כך גם חושבים המורים ומנהלי בתי"ס.

כ- 90% מההורים והמורים חושבים כי קצב השינויים במערכת החינוך אינו תואם את קצב השינויים בחברה. מנהלי בתי"ס קצת פחות אופטימיים (96%).